

Отримано: 15 квітня 2024 року

Прорецензовано: 23 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 28 квітня 2024 року

e-mail: olgakharlan09@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5760-9085>

Researcher ID E-1512-2019

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-84-88

Харлан О. Д. Ландшафт у сучасній воєнній прозі: топографічна та художня специфіка. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 84–88.

УДК: 821.161.2-3.09'06:355.01]:7.047

Харлан Ольга Дмитрівна,
доктор філологічних наук, професор,
Бердянський державний педагогічний університет (м. Запоріжжя)

ЛАНДШАФТ У СУЧАСНІЙ ВОЄННІЙ ПРОЗІ: ТОПОГРАФІЧНА ТА ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА

У статті проаналізовано топографічна та художня специфіка ландшафту в сучасній воєнній прозі. Визначено міждисциплінарність дослідження ландшафтів: філософія, географія, представники природничих і точних наук, антропологи, історики, культурологи, літературознавці. Окреслено основні тенденції розвитку теоретичних уявлень про ландшафт, його різновиди: археологічний, естетичний, історичний, індустріальний / постіндустріальний, культурний, міський, народний, натуральний (природний), пам'яті, первісний, сільськогосподарський, сакральний, сенсорний, отруєний, туристичний, віртуальний, загрожений, ландшафт-палімпсест; у статті запропоновано термін “воєнний ландшафт”. З'ясовано найбільш важливі етапи становлення ландшафтного теоретичного дискурсу: серед найбільш відомих дослідників є Д. Ангутек, О. Брайченко, М. Гримич, Д. Дженс, Д. Косгроув, Д. Ловенталь, Д. Майнінг, К. Райден, Ф. Свиріпа, І.-Ф. Туан та інші. Зазначено, що російсько-українська війна десять років тому почалася на тлі кримських відомих пейзажів, а потім у донбаських агломераціях та приазовських степах; повномасштабне вторгнення торкнулося майже всієї території України. Сьогодні найбільш жорсткі бої визначають ландшафти Донбасу та Приазов'я. У цьому випадку ландшафти постають однією із форм маркування простору, однак не загального, а конкретного його сегмента. Про ландшафти війни в перші місяці АТО 2014 р. та в часи повномасштабного вторгнення йдеться у творах різних жанрів: щоденниках добровольців (Роман Зіненко “Іловайський щоденник”, Ігор Михайлишин “Танець смерті. Щоденник добровольця батальйону «Донбас»”), прозі Євгена Полозії “Іловайськ. Розповіді про справжніх людей”, Сайгон “Грязь (хакі)”, Євген Стеблівський “Лють”, Валерія (Наві) Суботіна “Полон”, багатьох інших.

Ключові слова: ландшафт, геопоетика, культурна географія, російсько-українська війна, воєнна проза.

Olga Kharlan,
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Berdyansk State Pedagogical University (Zaporizhzhia)

LANDSCAPE IN CONTEMPORARY WAR FICTION: TOPOGRAPHICAL AND ARTISTIC SPECIFICITY

The article analyses the topographical and artistic specificity of the landscape in contemporary military prose. The interdisciplinarity of landscape research is defined: as philosophy, geography, representatives of natural and exact sciences, anthropologists, historians, cultural studies, and literary critics. The main trends in the development of landscape theoretical concepts, and their varieties are outlined: archaeological, aesthetic, historical, industrial/post-industrial, cultural, urban, folk, natural, memory, primitive, agricultural, sacred, sensory, poisoned, tourist, virtual, threatened, palimpsest landscape; the term “military landscape” is proposed in the article. We identified the most significant stages in the formation of landscape theoretical discourse. The most famous researchers are D. Angutek, O. Braichenko, M. Hrymch, D. Jens, D. Cosgrove, D. Lowenthal, D. Mining, C. Ryden, F. Sviripa, J.-F. Tuan and others. They noted that the Russian-Ukrainian war began ten years ago against the backdrop of the Crimean famous landscapes, and then in the Donbas agglomerations and the Azov Steppes; the full-scale invasion affected almost the entire territory of Ukraine. Today, the landscapes of Donbas and the Azov region are by the most violent battles. In this case, landscapes are a form of marking space, not the general space, but its particular specific segment. The landscapes of war in the first months of the ATO in 2014 and during the full-scale invasion are described in works of various genres: volunteers' diaries (Roman Zinenko's “Ilovaysk Diary” and Ihor Mykhailishyn's “Dance of Death. Diary of a Volunteer of the Donbas Battalion”), in the prose of Yevhen Polozii's “Ilovaysk. Stories about Real People”, Saigon's “Mud (Khaki)”, Yevhen Steblivskiy's “Rage”, Valeria (Nava) Subbotina's “Captivity” and many others.

Keywords: landscape, geo-poetics, cultural geography, Russian-Ukrainian war, war prose.

Постановка проблеми. У статті “Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях” Ельжбета Рибіцька (Рибіцька, 2013) звертає увагу на “поворот просторовий / топографічний”, зазначаючи дискусійність, багатозначність та перспективність цього культурного явища. Простір почав трактуватися не тільки як конкретний матеріальний об'єкт, а й як об'єкт ідеологічний, живий і суб'єктивний, що містить як фізичну, так і символічну складові, які будують концепти простору як переплетення різного роду відносин. Зараз простір розглядається і сприймається як соціокультурний феномен, його вивчення стало предметом міждисциплінарних досліджень, що об'єднують філософів, географів, представників природничих та точних наук, антропологів, істориків та культурологів, літературознавців. Нові перспективи осмислення простору в кінці ХХ – на початку ХХІ століть відкриваються перед дослідниками у зв'язку з розширенням семантичного кола поняття “ландшафт”. Важливим завданням є аналіз ландшафту з погляду топографічного та художнього у сучасній українській прозі про російсько-українську війну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння власне ландшафту, його різновидів, змінюється в другій половині ХХ ст. Це явище досліджували географи, філософи, соціологи, антропологи, літературознавці. Серед найбільш відомих представників є Д. Ангутек (Angutek, 2013), О. Брайченко, М. Гримич, Д. Дженс (Jeans, 1979), Д. Косгроув, Д. Ловенталь (Lowenthal, 1975), Д. Майнінг, К. Райден, Ф. Свиріпа, І.-Ф. Туан (Tuan, 1978) та інші. Виділяють ландшафти: археологічний, естетичний, історичний, індустріальний / постіндустріальний, культурний, міський, народний, натуральний (природний),

пам'яті, первісний, сільськогосподарський, сакральний, сенсорний, отруєний, туристичний, віртуальний, загрожений, ландшафт-палімпсест; (Słownik. 2024); у статті користуємося терміном “воєнний ландшафт”.

Мета статті – з'ясувати основні характеристики ландшафтів у сучасній прозі про російсько-українську війну, визначивши їх топографічні та художні ознаки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основи аналізу ландшафту запропоновано американським культурним географом І-Фу Туаном у монографії “Простір і місце: гуманістична перспектива” (Tuân, 1978]. Він так сформулював суть цього процесу: “Гуманістична географія досягає розуміння світу людини шляхом вивчення відносин людини та природи, географічної поведінки людей, їх почуттів та ідей щодо простору й місця” (Tuân, 1978: 266). Прихильність до рідних місць, як і зацікавлення чужими, здавна властива людству. Але тільки в ХХ столітті заговорили про феномен топофільії – любов до образів щасливого простору – (і, відповідно, про її зворотний бік – топофобію). І-Фу Туан розширив розуміння терміну “топофільія” (вперше використаний у 1958 р. французьким філософом та мистецтвознавцем Г. Башляром): він використав його для характеристики специфічного емоційного та соціокультурно обумовленого ставлення людини до місця (Tuân, 1978: 178). Дослідник підкреслив, що відчуття місця походить з візуального та естетичного переживання місць і досвіду та виражає собою знання. Місця, вважає вчений, неодмінно олюднені, вони “стають реальними через драматизацію устремлень, потреб людей, функціональних ритмів персонального та групового життя”; “простір трансформується в місце, як тільки отримує визначення та значення” (Tuân, 1978: 136).

Важливим відкриттям І-Фу Туана стала концепція конструювання місця: місце конструюється людиною через “означування”. Подібні ідеї були висловлені також Д. Дженсом: “Створити місце означає оточити локальність людським значенням” (Jeans, 1979: 209).

Д. Ловенталь визначив подібності та відмінності місця та ландшафту. Він звернув увагу на те, що і ландшафт, і місце виражають конотації, частково визначені існуванням та цінностями інсайдерів, але ландшафт розглядається як середовище, що сприймається, і місце, що складається із частини соціальних відносин. Згідно з Ловенталем, місце – це певна місцевість, зі своїми особливостями та специфікою, а ландшафт – це генератор загальних типів: немає двох однакових ландшафтів, але їх схожість дозволяє класифікувати їх за категоріями, такими, наприклад, як гори чи пустелі (Lowenthal, 1975: 373–418).

Сучасні дослідження культурного ландшафту в українській гуманітаристиці найбільш повно знайшли вираження у праці “Антропологія простору. Культурний ландшафт Києва та околиць” (Антропологія, 2017). Редакторка цього видання, докторка історичних наук і відома письменниця Марина Гримич аналізує формування “термінологічного куца” цього поняття. Вона наголошує, що “термін попервах позначав процес і результат *втручання антропогенного чинника в природне середовище* і витворення внаслідок цього природно-культурного комплексу” (Гримич, 2017: 12).

Для сучасного розуміння терміна, підкреслює М. Гримич, важливі є праці північноамериканських дослідників. Так, у 1979 р. у видавництві Оксфордського університету побачила світ колективна наукова праця “Інтерпретація звичайного ландшафту” за науковою редакцією Д. Майніга (Meinig, 1979), відомого в Північній Америці дослідника історичної географії, яка стала важливою віхою для багатьох дослідників, збагачуючи їх праці культурною. “Одна з генеральних ідей праці полягала в тому, що в культурному ландшафті втілені цінності суспільства, бачення ним самого себе і своєї історії” (Гримич, 2017: 15). У праці Д. Косгроува “Соціальна формація і символічний ландшафт” (Cosgrove, 1998) простежено історію культурного ландшафту від ренесансної Італії, Венеції XVI століття до індустріального “капіталістичного краєвиду” і сучасності.

Канадська дослідниця Ф. Свиріпа вживає термін “створений ландшафт”. У праці “Створені ландшафти: етнорелігійна ідентичність в канадських преріях” (Swygira, 2010) авторка “розглядає етнічні та релігійні відмінності європейських іммігрантських громад поселенців і їх вплив на зовнішній вигляд (візуалізацію) західноканадського ландшафту” (Гримич, 2017: 17). У контексті культурного ландшафту в монографії порушені питання формування ідентичності і колективної самосвідомості. Авторка пов’язує поняття культурного ландшафту з ідентичністю, простежуючи, як відбувається між ними взаємодія. На її думку, поселенці формують взаємостосунки з землею через топоніміку та сакральний ландшафт.

У праці “Життя під піньорами: культурний ландшафт сільських українських поселень Бразилії” (Гримич, 2016), де пропонують підсумки історико-географічно-фольклористично-антропологічної експедиції в Бразилії, українська дослідниця вводить поняття ритму культурного ландшафту, що втілюється через календар і ритуальну практику життєвого циклу.

Кент Райден у монографії “Картографування невидимого ландшафту: фольклор, писемна творчість і відчуття місця” (Ryden, 1993) зображує простір через тексти, наративи, оповіді. Описуючи шахтарську місцевість у штаті Айдаго, автор висловлює думку, що “кожен ландшафт має в собі невидимий компонент, яким є персональний суб’єктивний досвід, колективна пам’ять, що є важливою його частиною, однак не завжди видимою для зовнішнього ока. Цей досвід і пам’ять, втілені в оповідь, є невід’ємною частиною географії місця. Невидимість ландшафту зникає, коли з’являється оповідь” (Гримич, 2017: 19).

Підсумовуючи бібліографічний аналіз, авторка робить висновок щодо еволюції значення терміна “культурний ландшафт”, звертаючи увагу на явище суб’єктивності сприйняття місця та його метаморфози в колективній та індивідуальній пам’яті, наративній традиції.

Російсько-українська війна десять років тому почалася на тлі кримських відомих ландшафтів, а потім у донбаських агломераціях та приазовських степах. Повномасштабне вторгнення торкнулося майже всієї території України. Сьогодні найбільш жорсткі бої визначають ландшафти Донбасу та Приазов’я. У цьому випадку ландшафти постають однією із форм маркування простору, однак простору не загального, а конкретного його сегмента. Відбувається прив’язка до порівняно невеликого його сегмента, до місця, локальності, позначених спеціальними ідентифікаторами – топонімікою, які отримують конкретне місце на мапі, тобто в топографії й картографії.

Культурні ландшафти, які асоціюються із війною, стали відомими і завдяки художній літературі. Створюючи образи простору, Література формує його нову легенду, картографує місцевість. Локуси, які знайшли образне відображення в літературних творах, художньо індивідуалізуються, набувають особливого змістового наповнення, оточуються асоціативним ореолом, – картографічний простір стає художнім. Про ландшафти війни в перші місяці АТО 2014 р. та в часи

повномасштабного вторгнення йдеться у творах різних жанрів: щоденниках добровольців (Роман Зіненко “Іловайський щоденник”, Ігор Михайлишин “Танець смерті. Щоденник добровольця батальйону «Донбас»”), прозі Євгена Положія “Іловайськ. Розповіді про справжніх людей”, Сайгона “Грязь (хакі)”, Євгена Стеблівського “Лють”, Валерії (Нави) Суботіної “Полон”, багатьох інших.

Серед описів ландшафтів у творах про війну можна виділити загальні картини, де виражено колективне відчуття місця (це й описи краєвидів, а також міські ландшафти); ландшафти, в яких ідеться про знакові місця, об’єкти – зі своєю історією, що виступають частиною історичної пам’яті; образи-деталі: флоро- та фаунообрази, дерева тощо.

Так, ландшафт, що постає в щоденниках М. Музики – це літній степ, що приховує багато небезпек для українських захисників. І це не тільки ворожі обстріли, ДРГ, засідки, але й відсутність води, спека, твердий ґрунт, що не дає можливості окопатися, щоб захистити себе. “Нарешті ми спустилися і в клубах рудого пилу під останніми променями червоного сонця вивантажились” (Музика, 2017: 135) – так описує М. Музика своє висадження з гелікоптера неподалік Савур-могили, яку українські війська повинні були взяти під свій контроль. Про особливий клімат донецьких степів говорить і Євген Положій у романі “Іловайськ. Розповіді про справжніх людей”: “Та про дощ, хоча б маленький, сьогодні годі й мріяти – спека стоїть неймовірна, градусів тридцять п’ять, не менше... Тут, на Донбасі, в серпні клімат зовсім не такий, до якого звик удома: дні спекотні й задушливі, вночі – дуже холодно, пробирає аж до кісток” (Положія, 2015: 20).

Виходячи із поділу Д. Дженса на три види описів ландшафтів (технічний, візуальний, гуманістичний), можна стверджувати, що українські автори насамперед звертаються до описів гуманістичних. Технічним дослідник називав “повний географічний опис місця, антологія настільки великої кількості його аспектів, скільки вдалося зібрати” (Jeans, 1979: 209); він інформативний для читача, якщо складений професійно та якісно. Візуальні описи подають, у першу чергу, зовнішнє бачення ландшафту, для них не потрібно попереднього систематичного вивчення місця, тому в них немає важливого компонента – уваги до зв’язків між елементами місця. Гуманістичні описи відрізняються увагою до тих значень, якими людина наділила це місце, ословила, таким чином його створивши.

Існують ландшафти, які можна віднести до групи, що її Марина Гримич називає непов’язаними з місцем. “Ландшафти, не пов’язані з місцем, – це ті місця, які не гармонізують з довкіллям: бензоколонки, мережі фастфуду, шопінг-моли, магазини тощо” (Гримич, 2017: 21). У тексті Ігоря Михайлишина “Танець смерті” не пов’язані з місцем ландшафти – це місця, де проходили бої, блокпости, зруйновані будинки. “13 липня 2014 року. Слов’янськ. Цеглина на дорозі. За нею ще одна. Поміж ними на асфальті застиг довгий слід від автомобільних шин. Ще одна цеглина. Ще і ще. Поряд повалений стовп лінії електропередач з обірваними дротами. Розбитий будинок: у стіні величезна дірка, половини даху немає, вікна вибиті. Безліч ганчір’я та документів тихо розвіває вітер. Людей немає. Пустка!” (Михайлишин, 2019: 46) або ж “А ось і славнозвісні блокпости. На тренуваннях ми вчилися їх захоплювати. Вчилися їх охороняти. Але тут уже ніхто цього не робить. Масивні бетонні блоки, прикриті десятками білих мішків із піском, багато з яких надірвані або порожні. Де ворог? Де наші? Що тут трапилось? Може, варто приготуватись? Чому блокпости порожні? Де всі?” (Михайлишин, 2019: 46).

Своє сприйняття ландшафту бачимо у “Полоні” Валерії (Нави) Суботіної. “Схід України – місцевість, знайома мені з дитинства. До п’ятнадцяти років, до вступу в універ, я жила якраз серед териконів, ставків, лісопосадок... Найсмачнішою тоді була вода з криниці. Щоправда, сама криниця стояла біля кладовища, але це мало кого бентежило. Кладовищ в районі поля зору було два. Одне невеличке – прямо перед вікнами моєї кімнати. На друге виходив балкон. Те, друге, на пагорбі – велетенське. Його я любила. Це так зване «шахтарське кладовище», де похований мій дідусь. Недалеко від нього той самий Донецький кряж – монументальні красиві скелі і лісопосадки на териконах. Захоплюю” (Суботіна, 2024: 21).

Місцем, ландшафтом пам’яті, стає образ Савур-могили в щоденнику М. Музики “Спогади про Савур-могили” (Музика, 2017) В анотації зауважується: “Савур-могила... незвичайне місце. А ця книга не стільки про місця, скільки про людей і серпневі події 2014 року. Як промінь ліхтарика, кинутий у темряву, авторська свідомість вихопила обличчя, дії та враження. І, пропустивши крізь призму власного досвіду і світогляду, перетворила на текст” (Музика, 2017: 4). Як відомо, Савур-могила – історична пам’ятка, що знаходиться між річкою Міус та її притокою Кринкою, на стику Донецької, Луганської областей і державного кордону України. Вона здавна була прикордонним знаком, згадувалася в українських легендах, думках і піснях (“Дума про втечу трьох братів з Азова”, “Пісня про Морозенка” тощо); близько Савур-могили пролягав історичний Бахмутський шлях.

Бої за цей курган були досить тривалими: спочатку проросійські сили були вибиті звідти, але після вторгнення регулярної армії РФ, Савур-могили знову почали контролювати загонами так званої “ДНР”. Оскільки з вершини проглядалася територія радіусом в 30–40 км, що використовувалося для спостереження за діями ЗСУ та коригування обстрілів з території РФ, то для Української армії важливим завданням було її повернення. На Савур-могили знаходився меморіальний комплекс, присвячений боям, що проходили тут в часи Другої світової війни. Під час боїв у червні-серпні 2014 меморіальний комплекс отримав значні пошкодження, а 21 серпня 2014 року був остаточно зруйнований. Історичне минуле різних віків визначає Савур-могили як місце пам’яті, актуалізоване й у XXI ст.

Богдан Якимович у рецензії на книгу М. Музики наголошує, що “маємо, по суті, зафіксовану на письмі усну історію. Ця історія є справді живою, не написана вона на сухих та інколи, не вельми точних і правдивих, документах нашого Генштабу, а в підтвердження методології французької історичної школи «Аннали», і тому вражає надзвичайно” (Якимович, 2017: 350). Правда, тут майже немає розширеного опису ландшафтів, але відчувається прив’язаність до місця. Так, описуючи перебування на спостережному пункті, автор звертає увагу на незвичність такого стану: “Першим вночі стояв я. Постійно ввижався рух з боку поля, я вмикав «теплик», котрий тримав вимкненим задля економії заряду батарейок, у нас їх було дуже мало. Але незворушний тепловізор показував, що це просто гра моєї збудженої уяви. То в камені, то в копі недогорілої пшениці я бачив людину, що підкрадається” (Музика, 2017: 135). У тексті Максима Музики “Спогади про Савур-могили”, де йдеться про штурм цього топографічного об’єкта, саме присутність людей у цьому місці, емоційна прив’язаність, особлива напруга небезпеки перетворює окремі згадки про природне оточення, на своєрідне колективне “відчуття місця”.

Окремої уваги заслуговують українські міста. Маріуполь, Херсон, Буча, Ірпінь, Чернігів та інші знакові міські простори створюють особливі ландшафти.

Одним із символічних образів перших етапів російсько-української війни є флорообраз соняшника. Існують мовознавчі дослідження цього питання, однак доречно розглянути цей образ як складову воєнного ландшафту.

Діана Ключко, роздумуючи, як рослина, завезена з Південної Америки, стала втіленням української національної ідентичності та символом Дня пам'яті захисників України (5 серпня 2020 р. Кабінет Міністрів України офіційно це визначив), вважає, що соняшник ввели до пантеону символів художники Михайло Жук (панно “Біле і чорне”, 1907) та Георгій Нарбут (“Поезія”, заставка до журналу “Мистецтво”, 1919), “великі знавці квіту, вони умістили соняшник поряд з чорнобривцями й кетягами калини” (Ключко, 2024), а також Олександр Довженко у фільмі “Земля” (1930), де “оператор Данило Демуцький показав героїню на тлі високого неба поряд із соняшником, що ніби повертає свою пишну голівку вслід за чистою жіночою вродою” (Ключко, 2024).

Соняшникові поля, соняшник у сучасній прозі про російсько-українську війну стають частиною ландшафту знищення та руйнування. На думку Я. Куліньської у творах він зустрічається “з буденним значенням, і з новим, набутим під час воєнної кампанії 2014-го року. Традиційно рослина поєднує дві енергетики: з магичною божественною силою (через короноподібну форму й жовтий колір), і земною, адже уособлює небесне світло на землі. Окрім цього, для українців соняшник – ще й один із образів Батьківщини, символ родючості та процвітання” (Куліньська, 2021: 52). Флорообраз соняшника зустрічається у творах Б. Гуменюка “Соняшник” (2016), С. Жадана “Інтернат” (2017), А. Зелінського “Соняхи. Духовність під час війни” (2015), Р. Зіненка “Іловайський щоденник” (2020), І. Михайлишина “Танго смерті. Щоденник добровольця батальйону «Донбас»” (2020), М. Музики “Спогади про Савур-могілу” (2017), В. Шкляра “Чорне сонце, або Дума про братів Азовських” (2015).

Вірш у прозі Б. Гуменюка (Гуменюк, 2016) фіксує значне коло семантики флорообразу. Соняшник стає вираженням звичної повсякденної праці на землі (“Минулого року на цьому полі ріс соняшник. Ми не знаємо, хто орав, сів цю ниву” (Гуменюк, 2016)), трагедії війни (“Коли починався обстріл і вибухи рвали на шматки поле, соняхи гинули як солдати, їм не було куди сховатися у чистому полі, у них не було саперних лопаток, щоб окопатися, ті, яким щастило вціліти після обстрілу, опускали голови додолу, щоб не дивитися на загиблих товаришів” (Гуменюк, 2016)), повторюваності життя, невмирущості, загибелі (“І от на цьому полі цього літа знову квітнуть соняхи. Тільки ці соняхи не такі, як вторік” (Гуменюк, 2016)), особливої дружби та взаємопідтримки воїнів, загалом українців (“Коли підійти ближче і роздивитися, то можна помітити, що поряд з кожним молодим соняхом досі стоїть старий, минулорічний, обезголовлений, посічений осколками, попалений, як тінь. Поряд із живим стоїть мертвий, підпирає його, дає йому опору, прикриває його своїм тілом, якого, коли дивитися здалеку, спершу навіть не видно. але він – є, він – стоїть” (Гуменюк, 2016)). У автора навіть соняхи ведуть себе відповідно до воєнного часу: “За війну соняхи навчилися повертати голови не у бік сонця, що природно, а туди, де гримить, туди де горить” (Гуменюк, 2016).

Почорнілі, знищені соняхи постають у воєнних ландшафтах частиною знищеної землі. На перших місяцях війни соняшникове поле ще сприймається частиною загального ландшафту, як у М. Музики: “«Беха» ревіла і гнала по полях соняха, періодично роблячи різкі повороти. Ми зупинилися в зарослій лісозахисній смузі” (Музика, 2017: 94) чи як місце, де можна сховати зброю, як в І. Михайлишина: “Ми на перехресті. Поряд стоїть протитанкова пушка «Рапіра». По боках – соняшникові поля. У них сховані міномети. Їх десь десяток. Нічого собі! Стільки артилерії! Що тут буде сьогодні? Мінометні розрахунки готуються до бою. Складають боєприпаси” (Михайлишин, 2020: 166). Під час боїв за Іловайськ соняшникові поля стають полями смерті, а образ соняха стає символом загибелі, про що й говорить автор: “Трава дуже зелена. Найзеленіша в моєму житті. Красива природа. І соняшники. Бісові соняшники! Ненавиджу вас ще більше, ніж цих росіян. Ці «соняшники» стріляли в нас. Ці соняшники й ховали під собою ворожі трупи. Від вибухів, тіла наших бійців також залітали в ці соняхи. Тепер вони там перемішані. Чортові соняхи. Ви уявляєте собі смерть? Вона з косою? Це неправда. Смерть ходить зі стеблом соняха” (Михайлишин, 2020: 310) або “Я, нікчемний я, що не зміг ніяк урятувати «Утьоса» і решту хлопців. Хто я такий, щоб думати зараз про те, як вони померли? Вони померли в агонії. У пекельній агонії. Вогонь випалив усе. Вогонь усюди. І соняшники...” (Михайлишин, 2020: 311). Як бачимо, флорообраз соняшника у текстах про війну має кілька значень: це частина сільськогосподарського, а потім воєнного ландшафту, що виражає як мирне життя, так і воєнне лихоліття.

Висновки. Таким чином, ландшафт у воєнній прозі має багатозначні виміри. Загальні місця, історичні місця, символічні образи передають загальну атмосферу життя у часи війни. Воєнний ландшафт бере участь у формуванні системи цінностей (місця пам'яті) та виробленні культурних традицій (флорообрази), а також стає записом і свідченням про життя й діяльність попередніх поколінь та сучасного бачення подій.

Література:

1. Антропологія простору: зб. наук. праць. У 4 т. / наук. ред. Марина Гримич. Київ: Дуліби, 2017. 316 с.
2. Беценко Т. П. Поетонім *соняшник* у сучасній українській віршовій мовотворчості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 40. С. 13–18.
3. Брайченко О. Культурний ландшафт: історія наукового пошуку. *Антропологія простору: зб. наук. праць*. У 4 т. / наук. ред. Марина Гримич. Київ: Дуліби, 2017. С. 95–103.
4. Гримич М. Життя під піньорами. Культурний ландшафт українських поселень у Бразилії. Київ: Дуліби, 2016. 704 с.
5. Гримич М. Культурний ландшафт: термінологічний екскурс. *Антропологія простору: зб. наук. праць*. У 4 т. / наук. ред. Марина Гримич. Київ: Дуліби, 2017. С. 10–25.
6. Гуменюк Б. Соняшник. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=26794> (дата звернення: 19.03.2024).
7. Ключко Д. Наші трагічні й життєствердні соняхи. *Тиждень*. 2023. 30 серпня. URL: <https://tyzhden.ua/nashi-trahichni-j-zhyttiestverdni-soniakhy/> (дата звернення: 19.03.2024).
8. Куліньська Я. І. Знаки війни: до питання символіки у сучасних воєнних творах. *Publishing House “Baltija Publishing”*. 2021. № 9–10. С. 51–55.
9. Михайлишин І. Танець смерті. Щоденник добровольця батальйону “Донбас”. Харків: Фоліо, 2019. 315 с.
10. Музика М., Пальваль А., Потехін П. Савур-могила. Військові щоденники / пер. з рос. С. А. Заяць. Харків: Фоліо, 2017. 320 с.
11. Положий Є. Іловайськ: розповіді про справжніх людей. Харків: Фоліо, 2015. 378 с.
12. Рибіцька Е. Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2013. Вип. 7. С. 337–353. URL: http://history.org.ua/JournALL/eidos/eidos_2013_7/24.pdf (дата звернення: 19.03.2024).

13. Суботіна В. Полон. Харків: Фоліо, 2024. 254 с.
14. Якимович Б. Рецензія. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2017. Вип. 18. С. 348–354.
15. Angutek D. Kulturowe wymiary krajobrazu : Antropologiczne studium recepcji przyrody na prowincji: Od teorii do empirii. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2013. 355 s.
16. Cosgrove D. E. Social Formation and Symbolic Landscape. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1998. 293 p.
17. Jeans D. N. Some literary examples of humanistic descriptions of place. *Australian geographer*. 1979. Vol. 14. No. 4. P. 207–214.
18. Lowenthal D. Finding valued landscapes. *Progress in Human Geography*. 1978. V. 2. P. 373–418.
19. Ryden K. C. Mapping the Invisible Landscape: Folklore, Writing, and the Sense of Place. Iowa City, IA: University of Iowa Press, 1993. 326 p.
20. Słownik pojęć krajobrazowych. URL: http://studiakrajobrazowe.amu.edu.pl/home/slownik_mapa_pojeciowa/slownik/ (дата звернення: 19.03.2024).
21. Swyripa F. Storied landscapes: ethno-religious identity and the Canadian Prairies. Manitoba: University of Manitoba Press, 2010. 296 p.
22. The Interpretation of Ordinary Landscape: Geographical Essays / Ed. D. W. Meinig. New York: Oxford University Press, 1979. 255 p.

References:

1. Hrymch, M. (ed.). (2017). Antropohiia prostoru [Anthropology of space]: zb. nauk. prats'. U 4 t. Kyiv: Duliby. [in Ukrainian].
2. Betsenko, T. P. (2019) Poetonic sonyashnyk u suchasniy ukrayins'kiy virshoviy movotvorchoosti [Poetonym sunflower in modern Ukrainian poetry]. *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filohiia. [International Humanitarian University Herald. Philology]*, 40, 13–18. [in Ukrainian].
3. Braychenko, O. (2017). Kul'turnyy landschaft: istoriya naukovooho poshuku [The cultural landscape: a history of scientific research]. *Antropohiia prostoru: zb. nauk. prats'. U 4 t. / nauk. red. Maryna Hrymch. Kyiv: Duliby*, 95–103. [in Ukrainian].
4. Hrymch, M. (2016) Zhyttya pid pin'oramy. Kul'turnyy landschaft ukrayins'kykh poselen' u Brazyl'iyi [Life under the pine trees. Cultural landscape of Ukrainian settlements in Brazil]. Kyiv: Duliby. [in Ukrainian].
5. Hrymch, M. (2017) Kul'turnyy landschaft: terminolohichnyy ekskurs [Cultural landscape: a terminological excursion]. *Antropohiia prostoru [Anthropology of space]: zb. nauk. prats'. U 4 t. / nauk. red. Maryna Hrymch. Kyiv: Duliby*. [in Ukrainian].
6. Humenyuk, B. Sonyashnyk [Sunflower]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=26794> (data zvernennya: 19.03.2024) [in Ukrainian].
7. Klochko, D. (2023). Nashi trahichni y zhyttyestverdni sonyakhy [Our tragic and life-affirming dreams]. *Tyzhden' [Week]*. 30 serpnia. URL: <https://tyzhden.ua/nashi-trahichni-j-zhyttyestverdni-soniakhy/> (data zvernennya: 19.03.2024). [in Ukrainian].
8. Kulins'ka, Ya.I. (2021). Znaky viyny: do pytannya symboliky u suchasnykh voyennykh tvorakh [Signs of war: to the question of symbolism in modern military works]. *Publishing House "Baltija Publishing"*, 9–10, 51–55. [in Ukrainian].
9. Mykhaylyshyn, I. (2019). Tanets' smerti. Shchodennyk dobrovol'tsya batal'yonu "Donbas" [Dance of death. Diary of a volunteer of the "Donbas" battalion]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
10. Muzyka, M., & Pal'val', A., & Potyekhin, P. (2017). Savur-mohyla. Viys'kovi shchodennyky [Savur-grave. Military diaries] / per. z ros. S.A. Zayats'. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
11. Polozhnyy, Ye. (2015). Ilovays'k: rozpovidi pro spravzhnikh lyudey [Ilovaisk: stories about real people]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
12. Rybits'ka, E. (2013). Vid poetyky prostoru do polityky mistysya. Topohrafichnyy povorot u literaturnykh doslidzhennyakh [From the poetics of space to the politics of place. Topographic turn in literary studies]. *Eydos [Eidos]*. Al'manakh teorii ta istoriyi istorychnoyi nauky, 7, 337–353. URL: http://history.org.ua/JournALL/eidos/eidos_2013_7/24.pdf (data zvernennya: 19.03.2024). [in Ukrainian].
13. Subotina, V. (2024). Polon [Captivity]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
14. Yakymovych, B. (2017). Retenziya [Review]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakul'tetu L'viv's'koho universytetu [Proceedings of History Faculty of Lviv University]*, 18, 348–354. [in Ukrainian].
15. Angutek, D. (2013). Kulturowe wymiary krajobrazu: Antropologiczne studium recepcji przyrody na prowincji: Od teorii do empirii [Cultural dimensions of landscape: An anthropological study of the reception of nature in the provinces: From theory to empiricism]. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe. [in Polish].
16. Cosgrove, D. E. (1998). Social Formation and Symbolic Landscape. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
17. Jeans, D. N. (1979). Some literary examples of humanistic descriptions of place. *Australian geographer*, 14, 4, 207–214.
18. Lowenthal, D. (1978). Finding valued landscapes. *Progress in Human Geography*, 2, 373–418.
19. Ryden, K. C. (1993). Mapping the Invisible Landscape: Folklore, Writing, and the Sense of Place. Iowa City, IA: University of Iowa Press.
20. Słownik pojęć krajobrazowych [Dictionary of landscape terms]. URL: http://studiakrajobrazowe.amu.edu.pl/home/slownik_mapa_pojeciowa/slownik/ (data zvernennya: 19.03.2024). [in Polish].
21. Swyripa, F. (2010). Storied landscapes: ethno-religious identity and the Canadian Prairies. Manitoba: University of Manitoba Press.
22. Meinig, D. W. (ed.). (1979). The Interpretation of Ordinary Landscape: Geographical Essays / Ed.. New York: Oxford University Press.